

Valitsuslepingud läbi aegade

Küllo Arjakas (RiTo 4), Riigikogu liige, Keskerakond

Praegune koalitsioonileping meenutab oma mahult ja üksikasjalikkuselt peaminister Edgar Savisaare ja Tiit Vähi esimese valitsemisaja programmdokumente, olles seega võrreldav 1990. aastate algusega.

Oleme harjunud koalitsioonilepingute kui parlamendis valitsuskoalitsiooni kuuluvate poliitiliste jõudude kokkulepete programmiliste alusdokumentidega. Neile lepinguile eelneb varasem Eesti poliitiline ajalugu, kus neid küsimusi lahendati mõnevõrra teisiti.

19. veebruaril 1918 otsustas Maanõukogu vanematekogu asutada kolmeliikmelise Eestimaa Päästekomitee, kelle mõned lühikesed päevakäsud olid programmilise iseloomuga (erapooletus Vene-Saksa sõjas, asutustelt varanduste äravõtmise "käsukirjade" kuulutamine "tühjaks" ja uus käsk need varad tagastada jm). Pärast Saksa okupatsiooni kokkuvarisemist alustas uuesti tööd Eesti Ajutine Valitsus, kes 16. novembril 1918 avaldatud teadaandega "Eesti Vabariigi kodanikkudele" fikseeris valitsuse ülesanded ja koosseisu (Riigi Teataja 1918, nr 1, 3-4). Hiljem moodustatud valitsuste esimehed kandsid üldjuhul rahvaesinduse (Eesti Asutav Kogu) koosolekul ette valitsuse nn deklaratsiooni, milles fikseeriti valitsuse eesmärgid. Asutavas Kogus 21. novembril 1918 ametisse kinnitatud Jaan Tõnisson eristas oma deklaratsioon-kõnes veel "Vabariigi Valitsuse lähemad sihid ja töökava". 26. oktoobril 1920 ametisse astunud peaminister Ants Piip ei pidanud talle poliitilise kalendri tõttu lühikeseks jäävat aega arvestades vajalikuks esineda Asutavas Kogus üksikasjaliku valitsuse deklaratsiooniga, sest see valitsus võttis endale ainult neli ülesannet.

Asutav Kogu ei kujundanud siiski püsivat poliitilist traditsiooni. Näiteks 25. jaanuaril 1921 Riigikogus ametisse kinnitatud riigivanem Konstantin Päts ei esinenud parlamendi ees valitsuse deklaratsiooniga. Oma arvamuse deklaratsiooniga mitteesinemise kohta avaldas riigivanem Päts enam kui aasta hiljem, 17. märtsil 1922 Riigikogus esinedes: Riigikogu on ametisse kutsunud kindla tegevuskavaga valitsuse ja "...kui see sündinud on, siis ei ole ju mingisugust mõtet deklaratsiooniga uuesti esineda" (Eesti Vabariigi sisepoliitika..., 2002, 80).

Hilisemad riigivanemad (Juhan Kukk, Friedrich Akel, Jaan Teemant jt) esinesid siiski Riigikogu ees pikemate deklaratsioonidega, kus avalikkusele anti teada äsjaloodud valitsuse ülesanded välispoliitika, sisepoliitika, riigikaitse, raha- ja kaubanduspoliitika alal ning teistes valdkondades, eristades seal teinekord veel konkreetsemat "töökava", "tegevuskava", "põhimõttelised seisukohad ja tegelik töökava" vms. Enamasti saab eristada pikemat ja üksikasjalikumalt deklaratsiooni veel valitsuse teadaannetest, kus lühidalt fikseeriti uue kabineti koosseis ja üldisemad eesmärgid. Tänapäevases mõistes oli neil juhtudel tegemist koalitsioonilepingutega, mis peegeldasid osapoolte ühist arusaama eesseisvatest ülesannetest.

Mitmepäevased ajurünnakud

Esimeseks uuema aja valitsuse põhjalikuks programmdokumendiks – sisuliselt siis valitsuse ja teda Eesti Vabariigi Ülemnõukogus toetava Eestimaa Rahvarinde fraktsiooni koalitsioonilepinguks – tuleb pidada dokumenti "Peaminister Edgar Savisaare valitsuse programm". Savisaare valitsus oli võimul 1990. aasta 8. maist kuni 1992. aasta 29. jaanuarini. Valitsuse programm jagati laiali Ülemnõukogu saadikutele 19. mail 1990, peaminister tutvustas seda 31. mail EV Ülemnõukogule. Programm kujutas endast 3-leheküljelist brošüüri, mis peatselt ilmus ka vene ja inglise keeles. Programmi vastuvõtmisele eelnesid Tallinnas Mainori saalis mitmepäevased nõupidamised, kus uue valitsuse liikmed arutasid valitsusprogrammi ühiskonnas suurt kaalu omavate loomeliitude esindajatega, Töökollektiivide Liidu, roheliste, naisorganisatsioonide ja teistega. Programm sätestas, et "Valitsus tegutseb üleminekuperioodil, mis on alanud Ülemnõukogu käesoleva koosseisu tööleasumisega ja lõpeb Eesti Vabariigi uue parlamendi (Riigikogu) takistamatu kokkuastumisega olukorras, kus Valitsus kontrollib riigi majandust ja territooriumi".

Programmi põhiseisukohtade alusel tuli uuel valitsusel pöörata erilist tähelepanu iseseisvuse taktikale ja strateegiale, sotsiaal- ja kultuuripoliitikale, majandusreformi läbiviimise põhimõtetele ning õigus- ja haldusreformile. Vastavalt sellele jagunes valitsuse programm neljaks suuremaks osaks ning kahekümne viieks alaosaks. "Meeldiv oli see, et valitsus ei piirdunud programmavalitsemisega, nagu see on kombeks näiteks Soomes või Rootsis," nentis toonase opositsiooni üks liidreid Mikk Titma (Päevaleht, 31. mai 1991). Arutelud lõppesid programmi teadmiseks võtmisega Ülemnõukogus 4. juunil 1990.

Ülesanded muutusid järsult 1991. aasta suve lõpus, pärast Eesti Vabariigi riikluse taastamist. Muutunud olukorras võttis Edgar Savisaare valitsus vastu dokumendi "Eesti Vabariigi Valitsuse 3 × 3 programm". Programm nägi ette abinõud: "kolme nädala jooksul kindlustada Eesti iseseisvumise lähtetingimused ja muuta praegust "kuuma kliimat" kasutades iseseisvumisprotsess pöördumatuks; kolme kuu jooksul saavutada Eesti iseseisvus, rajada riikluse alused, kujundada ümber esmatähtsad institutsionaalsed struktuurid; kolme aasta jooksul tuua Eesti välja majanduslikust ja poliitilisest kriisist, stabiliseerida ühiskond demokraatlikul ja turumajanduslikul alusel, luua eeldused ühinemiseks Euroopaga, samuti ülemaailmsete struktuuridega" (Rahva Hää, 5. september 1991).

Programmi koostamiseks korraldati taas mitmepäevaseid ajurünnakuid, kus osalesid valitsus, Ülemnõukogu liikmed, mitmed eksperdid ja eri valdkondade spetsialistid. "Kolme aastaga peaks aga selguma, kas Eestil õnnestub võtta kurss Euroopa riigiks saamisele või peame esialgu jääma arengumaaks. See olevat aeg, mil hajuvad paljud kujutelmad, kaasa arvatud romantilised arusaamad turumajandusest," andis ajakirjanik Enno Tammer edasi oma mulje Savisaare kõnest Ülemnõukogu ees (Postimees, 4. september 1991).

Üleminekuaja jätkuvad mured

Peaminister Tiit Vähi juhitud valitsus, mis nimetati ametisse 30. jaanuaril 1992, asus valitsuse programmiga tõsisemalt tegelema kevadel. Pühapäeval, 26. aprillil aset leidnud valitsuse eristungil võeti vastu valitsusprogrammi viimane variant. Järgmisel päeval sõnas

peaminister, et selle aluseks on arusaam, et "praegune valitsus on üleminekuvalitsus, kes täidab oma ülesandeid kuni Riigikogu valimiseni" (BNS, 1991).

13. mail 1992 saatis riigiminister Uno Veering Ülemnõukogu komisjonidele tutvumiseks "Eesti Vabariigi valitsuse programmi", täiendavad ettepanekud tuli esitada 19. maiks. Vastavalt programmile tuli jõupingutused esmajoones suunata Eesti riikluse tugevdamisele, õiguskorra tagamisele, majanduse elustamiseks vajalike reformide läbiviimisele ning "elatustaseme languse peatamisele ja veel kestvatest negatiivsetest nähtustest (tootmise üleüldine langus, inflatsiooni süvenemine, spekulatsiooni ja korrupsiooni vohamine ning kuritegevuse kasv) jagusaamisele ning sotsiaalse õigluse ja stabiilsuse taastamisele inim- ja rahvussuhetes".

Valitsusprogramm võeti valitsuse istungil vastu alles 15. juunil 1992. Sellele programmile järgnes veel juulis vastu võetud "Täpsustatud majandusprogramm". Nimetatud programmid ilmusid eraldi trükisena 1992. aasta septembris, vaid mõni nädal enne uue Riigikogu valimisi.

Esimene tegelik koalitsioonilepe

1992. aasta septembris aset leidnud Riigikogu valimiste järel asus ametisse peaminister Mart Laari juhitud kabinet (21. oktoober 1992 – 8. november 1994), kes tugines ERSP, Isamaa ja Mõõdukate koalitsioonileppele. Tegemist oli esimese stiilipuhta koalitsioonileppega, kus osalised kolm Riigikogus esindatud jõudu. See tähendas varasemaga võrreldes selget erinevust, aga 1992. aasta valimistega astus ka Eesti poliitiline elu uude arengujärku. "Mõõdukate tingimus valitsuskoostöö käivitamiseks oli põhjaliku koalitsioonileppe koostamine. Kuigi selle ühe variandi oli koostanud Valve Kirsipuu, oli selge, et peamine vastutus teksti koostamise eest langeb Isamaale" (Marran, Vungo 1999, 35).

Isamaa, ERSP ja Mõõdukate esindajad kirjutasid koalitsioonilepingule alla Toompea lossis 19. oktoobril 1992. See üsnagi mahukas dokument jagunes viide alaossa, vastavalt valitsuse eesmärkidele seati prioriteetideks: "Eesti riikluse tugevdamine, õigusriigi rajamine ja demokraatia kaitse; majanduse stabiliseerimine ning turumajanduse arenguks vajaliku keskkonna loomine; sotsiaalse stabiilsuse tagamine; tsiviilühiskonna taastamine; integreerumine Euroopasse" (Päevaleht, 20. oktoober 1992). Koalitsioonileppes oli ka hulk ebarealistlikke sihiasetusi – võõrvägede ründeüksused ja pealinnas paiknevad võõrvägede üksused peavad maalt lahkuma veel selle (1992. – K. A.) aasta jooksul, "ebaseaduslikud tehingud riigi varaga tühistatakse ja süüdlased võetakse kohtulikule vastutusele", "teadusele tuleb igal aastal eraldada vähemalt 1,5% rahvatulust", Riigikogu liikmete pensionid tuleb ümber vaadata jne. Teatavasti lahkusid võõrväed lõplikult pealinnast ja Eestist alles 1994. aasta 31. augustil, teadusele eraldatav raha pole veel tänavugi 1,5% rahvatulust, ebaseaduslike tehingute tegijad ei jõudnudki kohtusse, Riigikogu liikmete pensionid kaotati alles 2003. aastal jne.

Laari valitsuse langemise järel asus võimule Andres Tarandi juhitud nn jõulurahuvalitsus (8. november 1994 – 17. aprill 1995). Et sellele valitsusele oli poliitilise kalendriga antud jällegi kõigest pool aastat, piirduti üksnes "Valitsuse moodustamise kokkuleppe aluste"

allakirjutamisega Mõõdukate, Isamaa ja ERSP esimeeste poolt 3. novembril 1994. Vastavalt sellele tuli Tarandi valitsusel "oma tegevuse aluseks võtta valitsuses osalevate erakondade seisukohad ja nende põhjal sõlmitavad kokkulepped, mis lähtuvad koalitsioonileppe põhimõtetest" (Rahva Häääl, 4. november 1994). Kokkuleppe alustes oli ühtekokku üheksa lühikest punkti. Muu hulgas tuli tagada "omandireformi, sealhulgas erastamise tasakaalustatud ja kiire areng", teha olulisi muudatusi "eriti põllumajandusministeeriumi juhtimises ja tööstiilis" ning luua Värskas, Mikitamäe ja Meremäe valdade baasil Setu maakond.

Uus samm edasi

Pärast 1995. aasta Riigikogu valimisi tuli kõigepealt võimule peaminister Tiit Vähi juhitud valitsus (17. aprill 1995 – 6. november 1995), osapoolteks Koonderakonna ja Maarahva Ühendus (KMÜ) ja Keskerakond. Uue koalitsiooni moodustamisel allkirjastatud lepped kujutasid endast uut sammu vastavate dokumentide arenduses ja vormistuses.

Nii kirjutati ühel ajal alla "Koonderakonna ja Maarahva Ühenduse ning Keskerakonna koalitsioonilepe" ja "Koonderakonna ja Maarahva Ühenduse ning Keskerakonna valitsuskoalitsiooni programmilised põhiseisukohad". Kahe dokumendi koostamisega arvestati peaminister Laari juhitud kabineti õppetundi, kus peaministri nn tagatuba – mis jäi formaliseerimata ja mille isikkoosseis mõnevõrra vaheldus – põhjustas valitsuses ning eriti Riigikogu koalitsiooni fraktsioonides aina kasvavat rahulolematust. Nüüd käsitles koalitsioonileppe eeskätt Eesti poliitilise juhtimise põhialuseid (osapoolte osalus riigi juhtimises, koalitsioonipartnerite õigused ja kohustused, partnerite loodav koalitsiooninõukogu kui koostööorgan osapoolte vahel ja tema pädevus, kohtade jaotuse põhimõtted jms). Hiljem pälvis koalitsiooninõukogu kui institutsiooni loomine kriitikat, eriti just opositsiooniliselt Isamaaliidult (Andres Herkel, Kristjan Juhan Talve jt), ent sama mudelit on kasutatud hiljem väga laialt nii Riigikogu kui ka omavalitsuste koalitsioonide puhul.

Koalitsioonileppe kohaselt tuli parlamendis lähtuda põhimõttest, et koalitsiooni kuuluvad saadikud ei tee arupärimisi valitsusele – seegi põhimõtte muutus domineerivaks alates 1995. aastast. Koalitsioonilepingu juurde käiv "Programmilised põhiseisukohad" aga fikseerisid koalitsiooni tegevuskava kohustuslikud alused. Siin oli neli plokki: riiklus, majandus, maamajandus ning ühiskond ja kultuur ja need plokid jagunesid omakorda neljakümne seitsmeks alapunktiks. Uuenduslik oli seegi, et antud koalitsioonilepingule ja programmilistele seisukohtadele kirjutasiid pidulikult alla 57 koalitsiooni kuuluvat Riigikogu saadikut Eesti Rahvusraamatukogu saalis.

Jätkus mitmele valitsusele

1995. aasta sügisel viis nn lindiskandaal Koonderakonna ja Maarahva Ühenduse ning Keskerakonna valitsuskoalitsiooni lagunemiseni. Järgnevalt sõlmiti "Koonderakonna ja Maarahva ning Pensionäride ja Perede Ühenduse ja Reformierakonna koalitsioonileping", millega peaminister Tiit Vähi juhitud valitsus jätkas 1995. aasta 6. novembrist kuni 1997. aasta 17. märtsini. Osapoolte täpsem väljatoomine – samast KMÜ-st rõhutatult eraldi veel Pensionäride ja Perede Ühendus – näitas, et killunemine senises Maarahva Ühenduses oli

üsna kiiresti jõudnud järgmisse faasi. Koalitsioonilepingus oli seitse plokki (majandus, haldussüsteem, õigussüsteem, välispoliitika, kultuur ja haridus, sotsiaalpoliitika, riigikaitse), ent kahes ulatuslikus plokis fikseeriti vaid paar eesmärki. Ehkki koalitsiooni poliitiline pale oli tuntavalt muutunud, säilis selles koalitsioonilepingus palju KMÜ ja Keskerakonna koalitsioonileppe programmilisi punkte.

Antud koalitsioonilepingut oli valitsusel võimalik täita pisut üle aasta – 21. novembril 1996 astus Reformierakond koalitsioonist välja. 1. detsembril 1996 nimetas president Lennart Meri ametisse uued ministrid. Uus kabinet uut lepet ei sõlminud ja parlamendis toetuti senistele poliitilistele jõududele. Nn korteriskandaalist räsitud Tiit Vähi valitsus astus tagasi 25. veebruaril 1997, teda asendas 17. märtsil peaminister Mart Siimann, kes jätkas KMÜ vähemusvalitsuse juhina. Seegi valitsus ei koostanud uut lepet – ehkki KMÜ maatiib seda taotles – ning valitsus võttis seniste programmdokumentide kõrval oma tegevuse aluseks veel 7. veebruaril 1997 heakskiidetud "Valitsuse tegevuse põhisuunad 1997. aastaks". Viimane kujutas endast üsna põhjalikku, programmilise kaaluga dokumenti. 11. juunil 1997 võeti vastu valitsuse tegevuse põhieesmärgid 1997. ja 1998. aastaks ning selle alusel tegutses valitsus kuni 1999. aasta Riigikogu valimisteni. See dokument kujutab endast üksikasjalikku valitsuse töökava, mis on osalt realistlik ja seotud jooksva korraldusliku tööga, teisalt ka programmilisem ja selles mõttes sarnane tavapärase koalitsioonilepinguga. Kui programmilisem, siis ka ebarealistlikum. Näiteks kava külmutada "... kaheks aastaks (1998–1999) riigiaparaadi ülalpidamiskulud 1997. aasta eelarve tasemel".

Loosunglik lähenemine

Pärast 1999. aasta Riigikogu valimisi võimule tulnud peaminister Mart Laari kabineti tegevuse aluseks sai "Eesti Reformierakonna, Isamaaliidu ja Mõõdukate koalitsioonileping", mille allkirjastasid 17. märtsil 1999 Toompea lossis kolme erakonna kuus esindajat. Laari juhitud valitsus püsis 1999. aasta 25. märtsist 2002. aasta 28. jaanuarini. Nimetatud koalitsioonileping oli üsna põhjalik, selle algvariandi töötasid välja Mõõdukad ning kogu koalitsioonileping kannab tuntavalt Mõõdukate pitseret.

Lepingu peatükkide belletristilistes pealkirjades ("Riik rahva jaoks"; "Tugev perekond – tugev ühiskond"; "Tugev majandus, kindel tulevik"; "Haridus on investering tulevikku", "Kultuuris väljendub rahva elujõud", "Kogu Eesti peab elama" jne) peegeldub ilmselt 1990. aastate teisel poolel üha domineerivamaks muutunud loosunglik lähenemine ühiskondlikult keerulistele probleemidele. Selles koalitsioonileppes püüti eraldi plokkides kõigepealt kirjeldada antud hetke olukorda, seejärel fikseerida eesmärgid ja sätestada eesmärkide täitmiseks vajalikud ettevõtmised. Leppe stiil on kohati väga konkreetne ja kindlas kõneviisis, näiteks "... kaotab koalitsioon kuritegevust soodustava karistamatuse õhkkonna", enamasti aga programmdokumendile omaselt üldsõnalisem ja ettevaatlikum, näiteks "õiguskorra tugevdamiseks koalitsioon:...".

Peaminister Siim Kallase juhitud valitsus tegutses 2002. aasta 28. jaanuarist 2003. aasta 9. aprillini. Eesti Keskerakonna ja Eesti Reformierakonna koalitsioonilepingule kirjutasid Keskerakonna ja Reformierakonna esimehed ja peasekretärid alla 18. jaanuaril 2002. Samas

allkirjastati veel "Eesti Keskerakonna ja Eesti Reformierakonna läbirääkimisdelegatsioonide Protokolliline Kokkulepe koalitsiooni tööjaotuse ja töökorra kohta".

Uue valitsuse ees seisvad ülesanded mahutati kahte suurde plokki: "Riiklus ja välispoliitika" ning "Tasakaalustatud majandus- ja sotsiaalpoliitika". Kokku seadis uus koalitsioon kahes programmilises plokkis endale üle viiekümne ülesande, suuri erimeelsusi põhjustanud maksude küsimuses aga nenditi, et maksupoliitika muutmine eeldab uut rahva mandaati, mistõttu vaidlusalused maksupoliitilised küsimused külmutati kuni 2003. aasta Riigikogu valimisteni.

Ülearu detailiseeritud

Tänavuste, 2003. aasta Riigikogu valimiste järel kinnitas president Arnold Rüütel 9. aprillil ametisse peaminister Juhan Partsi juhitava kabineti. Uude kolmikliitu kuuluvad Ühendus Vabariigi Eest – Res Publica, Eesti Reformierakond ja Eestimaa Rahvaliid. Võimuleppele kirjutasid kolme erakonna esimehed alla Toompea lossis 27. märtsil 2003. Varasematega võrreldes on seekord tegemist ülimahuka ja ülimalt detailse programmdokumentidega, kus on viisteist plokki, sealhulgas "Koalitsiooni juhtimismudel" ja "Eetilise poliitika reeglistik".

Kahtlemata on väga suur täpsusaste ja lubaduste laiahaardelisus märkimisväärne erinevus seniste valitsuste programmdokumentidega võrreldes. Mõneti meenutab see dokument oma mahult ja üksikasjalikkuselt peaminister Edgar Savisaare ja Tiit Vähi esimese valitsemisaja programmdokumente, olles seega võrreldav 1990. aastate algusega. Samas on selge, et rida suuri reforme on nüüdseks kas toimunud või lõppfaasi jõudnud ja üha kiireneva arengutempo puhul on üsna raske selgelt ette näha järgmise nelja aasta suundumusi. Pealegi on Eesti õigusruum välja kujunenud ja selle ümberkujundamine pole varasemaga võrreldes kuigi hõlbus, sest seaduste muutmine põhjustab erinevate lobigruppide aktiveerumist ning tugevnevat survet avalikkuselt valitsuskoalitsioonile.

"Eesti uue peaministri Juhan Partsi kõne Riigikogu ees täitis piltlikult öeldes ootustekarika pilgeni," iseloomustas olukorda ajakirjanik Kalev Vilgats (Pärnu Postimees, 8. aprill 2003). "Res Publica poolt pakutud valitsemisprogrammi kohta ütles üks tipp-poliitik küll tabavalt, et sealt puudub vaid lause: "2007. aastal lastakse Eestis õhku mehitatud kosmoselaev," tõi rahvaliitlane Jaak Allik kitsamas ringis antud kriitilise hinnangu laia üldsuse ette (Maaleht, 24. aprill 2003). Märksa viisakamalt iseloomustas koalitsioonilepingut Tartu Ülikooli politoloog Rein Toomla: "See on ülearu detailiseeritud. /---/. Detailiseeritus vihjab küll täpsusele, aga annab võimaluse hiljem näpuga näidata. See on hea alus vastastikusteks süüdistusteks..." (Pärnu Postimees, 4. aprill 2003). Uue valitsuse suuremaks ülesandeks sõnastas ajakirjanik Argo Ideon: "... ülesanne on 2004. aasta riigieelarve koostamine selliselt, et koalitsioonileppes väljalubatud maksukärbe, emapalk ja teised asjad teostuksid, teised eluvaldkonnad elaksid selle üle ning valitsus ise lõhki ei läheks" (Postimees, 10. aprill 2003).

Koalitsioonileppe peatükk "Koalitsiooni juhtimismudel" püüab arendada senist terminoloogiat ja praktikat: senine koalitsiooninõukogu (kasutatud laiemalt alates KMÜ-Keskerakonna 1995. aasta koalitsioonilepingust) asendati nüüd koalitsiooni koostöökojaga.

Samuti eristatakse koalitsiooni üldkogu ja koalitsiooni suurt üldkogu, juurde tahetakse luua veel ekspertide komiteed. "Eesti poliitiline kogemus aga ütleb, et mida rohkem komisjone jm kogusid, seda suurem on tõenäosus, et probleemid jäävad tegelikult lahendamata," nentis ajakirjanik Kai Kalamees (Eesti Päevaleht, 29. aprill 2003).

Mida ja kuidas õnnestub sellel koalitsioonivalitsusel täita, näitab mõistagi aeg. Uue valitsuse start on jäänud üsna aeglaseks ja sedagi on tähele pandud: "Partsi valitsuse usaldust hakkab kohe õõnestama asjaolu, et taasiseseisvunud Eesti ajaloos ei ole olnud nii pikka käimatõmbamisprotsessi. /---/. Juhan Partsi valitsuse kõige tõsisem vastane ei ole kaugeltki Keskerakond, vaid aeg" (Pärnu Postimees, 7. mai 2003).

Kasutatud kirjandus

BNS-i arhiiv, 1991.

Eesti Vabariigi sisepoliitika 1918–1920 (1999). Dokumentide kogumik. Koostanud Jüri Ant, Eeri Kessel, Ago Pajur. [Tallinn]: Umara.

Eesti Vabariigi sisepoliitika 1921–1929 (2002). Dokumentide kogumik. Koostanud Jüri Ant, Eeri Kessel, Ago Pajur. Tallinn, Tartu: Eesti Rahvusarhiiv.

Marran, M., Vungo, E. (1999). Eesti pöördub läände. Laari valitsus. Tallinn: Avita.

Peaminister Edgar Savisaare valitsuse programm (1990). Tallinn.

Peaminister Tiit Vähi valitsuse programm (1992). Tallinn.

PERIOODIKA:

Eesti Päevaleht, 2003.

Maaleht, 2003.

Postimees, 1991, 1995, 2003

Päevaleht, 1991, 1992.

Pärnu Postimees, 2003.

Rahva Hää, 1991, 1994.

Riigi Teataja, 1918.